

HÜSEYİNOĞLU, Ali Şamil (2014). “Musa Carullah Bigi'nin Görünmeyen Tarafları veya Musa Carullah Bigi Mehemmedemin Resulzade'nin Kaçırılmasında Nasıl Yardımcı Oldu?”. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.327-339 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Ali Şamil HÜSEYİNOĞLU*

MUSA CARULLAH BİGİ'NİN GÖRÜNMEYEN TARAFLARI VEYA MUSA CARULLAH BİGİ MEHEMMEDEMİN RESULZADE'NİN KAÇIRILMASINDA NASIL YARDIMCI OLDU?

Giriş

1 9. yüzyıldan itibaren sanayinin-endüstrinin hızla gelişmesi yeni politik partilerin, örgütlerin yaranmasına sebep olur. Sadece esaret altında olan halklar değil, hatta sömürge devletlerinde de devrimler başlar. Yeni fikri ceryanlar da ortaya çıkar. 1848 yılında Komünist Partisinin manifestosunu yazan Karl Marks ve Fridrih Engels Manifestoyu “Avrupa’da bir Kâbus – Komünizm Kâbusu dolaşmaktadır” cümlesi ile başlar. Sömürgeci devletlerden olan Rus Çarlığında yeni partiler yaranır, esaret altında olan halklar istiklal savaşına başlar.

Rus Çarlığı Türk kavimlerinin yaşamış olduğu toprakları işgal ederek kendi yönetimi altına alır. Rusların hükûmeti altına girmek zorunda kalan ilk Müslüman Türk topluluğu Tatarlar olur. (1552). 18. yüzyıldan itibaren Tatarlar’ın ticaret yapmalarının yolunu açan haklar Rus Çarlığı tarafından verilmeğe başlar. Bu da Tatarlar’ın Rusya’nın birçok yerinde fabrikalar ve ticari müesseseler kurarak zenginleşmesine yol açar. Azerbaycan’ın zengin petrol kaynakları da bölgenin gelişmesine yardımcı olur. Böylece 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde artık Türk-Tatar burjuvası şekillenmeğe başlar.

1904-1905 yıllarda Rusya'nın Japon'ya ile Savaşı kaybetmesi Çarlık rejimine büyük bir darbe olur. Rusya İmparatorluğu'ndaki değişikliklerin temel taşı oluşturur. İmparatorluğun sömürge halkları ve elbette ki, Rusya Müslümanları arasında, Asya milletinin, yenilmez

* Azerbaycan Millî Bimler Akademisi.

kâbul edilen bir Avrupa Devleti'nin yenebileceğinin isbatı olarak yorumlanan bu mağlubiyet, siyasi hareketlerin de başlangıcı olur.

Bu dönemdeki İmparatorluğun sosyal ve ekonomik problemleri, devrimci hareketler, grevler, liberal birliklerin kurulması, haysiyet kırıcı askeri mağlubiyet ve mutlakiyetçi rejimin tepkisi ile çok kritik bir noktaya gelen genel durum ve nihayet Çar Nikolay'ın 2. emperyal manifestosunu ilan etmesi ve bunu Ekim manifestosunun takip etmesi yine de kargaşa ortamını yatıştırmaz.

Rusya İmparatorluğu'ndaki Türk-Müslümanların politik bir platform üzerinde birliğinin temini için ciddi adımlar ilk defa bu dönemde ortaya atılır. Böylece Nijni Novgorod'da Bütün-Rusya Müslümanları Birinci Kongresi düzenlenir. Bu kongre o günlerde Rusya Müslümanları İttifakı adlandırılır. Savundukları deyerlerin başında "Vicdan hürriyeti, bütün Rusya vatandaşları arasında hukukta eşitlik, kültür sahasında millî gelişmeye kanunen müsaade" edilmesi gelir (Rusya Müslümanlarının Gurultayları, 2005:316), (**Гасанлы Джамиль**, <http://karabakh-doc.azerall.info/ru/azerpeople/ap034.htm>).

Kongrede Rusya Müslümanlarının dini meseleleri, ilkokullarla dini medreselerin ıslahı, imam, öğretmen ve müderrislerin durumlarının düzeltilmesi gibi konular görüşülür, müzakere ettiği konular arasında en önemlisi yine eğitim meselesi olur.

1906 yılı Ocak ayında Sankt Petersburg'da düzenlenen ikinci kongre, "İttifak"ın nizamnamesini müzakere ve kabul etmiş, aynı yılın Ağustos'unda Alimerdan Topçubaşov'un yönetiminde ve İsmail Bey Gaspıralı'nın, Yusuf Bey Akçuralı'nın, Maksudi (Arsal) Bey Sadri'nin, Kerimi Bey Fatih ve diğerlerinin iştiraki ile Nijni-Novgorod'da düzenlenen üçüncü kongrede "İttifak"ın programı kabul edilir (**Гасанлы Джамиль**, <http://karabakh-doc.azerall.info/ru/azerpeople/ap034.htm>).

İmparatorluktaki bütün Türk halklarına ait bir politik harekât ortaya çıkar. Bu kongrelerin düzenlenmesinde, Türk-Müslüman halkları arasında bir ölçüye kadar birlik gerçekleştirilebilmesinde Musa Carullah Bigiyef de aktif olarak katılır. 1905'ten itibaren Rusya'nın Türk asıllı aydınlarının başlattığı politik faaliyetlere aktif bir şekilde katılan Musa Carullah Bigiyef 15 Ağustos 1905 Nijni Novgorod'da 1. Rusya Müslümanları Kongresine katılır, Ocak 1906'da düzenlenen 2. kongrede baş sekreter, Ağustos 1906'da düzenlenen 3. kongrede Rusya Müslümanları İttifakı teşkilâtının

Merkez Komitesine seçilir. (Гасанлы Джамиль, <http://karabakh-doc.azerall.info/ru/azerpeople/ap034.htm>)

Musa Carullah Bigiyef kimdir?

Kaynaklarda Musa Carullah Bigiyef'in doğduğu yer hakkında fikir ayrılığı olsa da, onun babası Yarulla Bigiyef'in Güney Rusya'da Penza ilinin Çembar ilçesine bağlı Kikino köyünden olduğu net olarak gösterilir. Annesi ise Damolla Habîbullah Hazret'in kızı Fatıma Hanım'dır. (**İslam Ansiklopedisi, Cilt 31:214**).

Yarulla Bigiyef dini eğitim aldığı ve Rus dilini bildiği için Rostov yakınındaki bir camiye ahund olarak atanır. Bu yüzden de Musa Carullah Bigiyef'in bu göç sırasında Rostov yakınındaki Novoçerkassk şehrinde doğduğunu yazarlar.

1873 yılı Aralık ayının 25'de doğan Musa babasını küçükken kaybeder. İlköğrenimini annesi Fatıma Hanım'dan alır. 11 yaşında Rostov Rus Teknik Devlet Lisesi'ne gider (**Yaman Ertoğrul, Bolaç A.Kamal, Esatoğlu Ahsen, 1998:38**). Yükseköğrenimini bu liseyi bitirdikten sonra, 1888 yılında Kazan'a giderek Kül Buyı (Göl Boyu) Medresesi'nde alır ve 1895'te Mâverâünnehir'e geçip Buhara medreselerinde eğitim gördüğünü yazarlar. Buhara'da Farsçanı, Arapçanı ve İslâm ilimlerini öğrenir. İkrâm Efendi ve İvaz Efendi'den fıkıh ve felsefe; Şerif Efendi'den matematik ve astronomi dersleri alır. Öklid, Pisagor, Arşimed, Eflâtun, Aristo, Descartes, Bacon vb. fikirlerini benimser. Hocaları için matematik alanındaki bazı eserleri Rusça'dan Türkçeye çevirir. Eğitimini ilerletmek üzere İstanbul'a gelen Musa Bigiyef burada önce Mühendislik Mektebi'ne kaydını yaptırır. Ancak yakınlarının ve hocalarının tavsiyesiyle tekrar İslâmî ilimlere yönelir. İstanbul'dan aynı amaçla Mısır'a gider. Kahire El-Ezher Üniversitesi'ne kaydolur. Bir süre sonra bu okuldan da ayrılarak, özel araştırma ve çalışmalar yapar. Muhammed Abduh'un derslerine devam eder. Mısır Milli Kütüphanesi'nde Kur'an tarihi üzerine araştırmalar yapar. Daha sonra gittiği Mekke ve Medine'de hadis ve fıkıh araştırmalarına devam eder. Hicaz'dan Hindistan'ın Diyûbend şehrine, oradan Şam ve Beyrut'a geçer. Seyahatleri esnasında Arapça ve Farsça'sını geliştirir. (<http://ru.wikipedia.org/wiki/>).

1904. yılında Rusya'ya dönerek Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne misafir öğrenci olarak devam eder. Arkadaşı Abdürreşid İbrahim'in çıkardığı "Ülfet" (Petersburg, Aralık 1905 - Haziran 1907) ve "et-Tilmîz" adlı gazeteler yanında "el-İslâh" (Kazan, Ekim 1907 -

Temmuz 1909) ve “el-Asrû'l-cedîd” (Uralsk, Ocak 1906 - Ocak 1907) gibi yenilikçi gazete ve dergilerde makalelerini yayınlattır. 1906. yılında makaleleri yayınlanmaya başlar ve onun teoloji üzerine yaptığı çalışmaları az bir süre içinde tanınır (**Yaman Ertoğrul, Bolaç A. Kamal, Esatoğlu Ahsen, 1998:38**).

1909 yılı sonunda Orenburg'a taşınır ve oradaki Hüseyiniye Medresesi'nde ders vermeye başlar. “Rahmet-i İlâhiyye” adlı makalesinin “Şûra” dergisinde yayınlanması üzerine “kadimci” âlimlerin sert eleştirilerine mâruz kalır ve 1910'da medreseden ayrılarak Petersburg'a döner. Hazırlamakta olduğu Tatarca Kur'an tercümesini 1912'de bitirirse de bastıramaz. 1913 yılında Petersburg'da “Emanet” Matbaası'nı kurup Muhammed Ayaz İshakî İdilli ile birlikte “İl” adında bir gazete çıkarmaya başlar.

Bölgede din âlimi ve cedidçi olarak bilinen Ziyâeddin Kemali'nin kızı ile evlenir.

1917 devriminden sonra arkadaşı Alimcan İbrahimov'un etkisile Bolşevikleri destekler. 5. Genel Rusya Müslümanları Kongresi'nde erkek-kadın eşitliğini savunan bir rapor sunar. Ayrıca Rusya'da yaşayan Müslümanların dinî ve millî hürriyetlerinin sağlanmasıyla ilgili bir öneride bulunur. 1919-1920'de yurtlarından sürüldüğü için Moskova'ya gelen Hindistan Müslümanlarına destek olmaya çalışır. 1920. yılının sonunda Bolşevik işgalinin ardından Buhara'ya gider ve orada yapılan kültürel yıkıma şahit olur. 1921. senesinde Sovyetler aleyhine çalıştığı iddaasıyla Taşkent'te tutuklanır ve on bir ay hapis yattıktan sonra Leningrad'a dönerek oradaki büyük camide imamlık yapmaya başlar. Araştırmacılar Musa Carulla Bigi'nin “İslâm Milletlerine” adlı eserinin Berlin'de yayınlanması üzerine 1923'te tekrar üç ay süreyle tutuklanır, ardından üç yıl süreyle Moskova'ya sürgüne gönderildiğini yazıyorlar. (**Yaman Ertoğrul, Bolaç A. Kamal, Esatoğlu Ahsen, 1998:38**)

Musa Carullah, 1926 senesinde Mekke'de yapılan Genel Dünya Müslümanları Kongresi ile Kahire Hilâfet Kongresi'ne katılır. 1927 yılında Hac'a ve oradan 2. Hilâfet Kongresi'nde bulunmak üzere Kudüs'e gider. İslam âlimlerine karşı yapılan baskıların artması nedeniyle 1930 yılı sonunda ailesini bırakarak Rusya'dan kaçır. Önce Afganistan ve Hindistan'a, ardından Mısır'a gider. 1932 yılında düzenlenen 1. Türk Tarihi Kongresi'ne katılır. 1933'te Berlin'e giderek Arap harfli bir matbaa kurar ve bazı eserlerini yayınlır. 1934 yılında İran ve Irak'ta Şii üzerine araştırmalarda bulunur, Muhsin el-Emîn gibi Şii müctehitleriyle görüşür. Mısır'dan Hindistan'a ve

oradan Japonya'ya gider. 1938 yılının sonuna kadar Tokyo'da kalır. 2. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Japonya'dan ayrılıp tekrar Hindistan'a gider. İngilizler tarafından Japon yanlısı olduğu gerekçesiyle Hindistan'da tutuklanır. Bir buçuk yıl hapis yattıktan sonra Bopal şehrinde gözetim altında bulundurulmak şartıyla serbest bırakılır. Bu arada ilmî faaliyetlerini sürdürür; 1944-1946 yılları arasında on eserini yayınlar. Hastalığı sebebiyle 1947'de Kahire'ye ve oradan İstanbul'a geçerek tedavi görür. Türk vatandaşlığına kabûl edilirse de İstanbul'un havası kendisine iyi gelmediğinden tekrar Kahire'ye döner. Musa Carullah, on dokuz yıldan beri uzak kaldığı ailesini göremeden 25 Ekim 1949'da Kahire'de vefat eder ve Affî'deki Hidîviyye Mezarlığı'nda defnedilir (**Görmez Mehmet, www.info-İslam.ru**).

Musa Carullah dinler tarihi araştırmalarının önemine temas eder, dinlerden söz ederken birine hak, diğerine bâtil demekten sakınmanın ve her dine saygı göstermenin gereğine inanır.

Yenilikçi olarak tanımladığı Musa Carullah'ın Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber hakkında çok saygılı bir dil kullandığını ve her şeyi Batılılar'dan alan reformcularla bir tutulamayacağını belirtir.

Dil konusunda Gaspıralı İsmail'in yolunu takip eder ve İstanbul Türkçesi'ne yakın bir dil kullanır. Birkaç Arapça risâlesi dışında 1905-1935 yıllarında kaleme aldığı önemli çalışmalarının hepsi Tatar Türkçesi iledir. (*Şekihanova Metanet*, <http://www.uluturk.info/new/menu/1069/>)

Sovyet döneminde Musa Carullah'ın tanıtılması, eserlerinin yayınlanması yasak olsa da son yıllarda ister Kazan'da, ister Türkiye'de onunla ilgili birçok sempozyumlar düzenlenir, eserleri yayınlanır.

Musa Carullah'ı tanıtanlar onun daha çok teolojik yönünden söz açarlar. Onun antisovyet faaliyetine, Sovyetlerin baskısı altında olan insanların ülke dışına-mühacerete gitmesine değinmez. Onun Sovyet baskısından kurtardığı, mühacerete gönderdiği kişilerden biri de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucularından olan Mehemedemin Resulzadedir.

Mehemedemin Resulzade

19. Yüzyılda petrolün sanayi – endüstri usûli ile çıkarılması orta yüzyılların küçük liman kasabası Bakü'yü dünyanın dikkat merkezi haline getirir. İş bulmak, para kazanmak isteğiyle binlerce kişi dünyanın farklı bölgelerinden buraya geldikleri gibi kasaba

çevresindeki köylerden de oraya akın başlatır. 1884 senesi Ocak ayınının 31’de Bakü yakınlarındaki Novhanı köyünde, bölgenin ünlü bir din âlimi olan Hacı Molla Aliekber’in ailesinde doğan Mehemedemin küçük yaşlarından Bakü’de büyümüş, burada okula gitmiş, çok genç yaşlarında burada devrimcilere katılmış. O, küçük yaşlarından itibaren aile çevresinde aldığı dinî bilgiler yanında belli ölçüde Arapça ve Farsça öğrenir. Sonralar Farsça hiç bir eğitim görmese bile İran’da Farsça yayınlanan ilk Avrupa tipli gazetenin, “İran-ı Nev’in” baş yazarı olur.

Mehemedemin Resulzade Baküdeki Rus-Tatar okulunda okuduktan sonra bir müddet Bakü Teknik Okuluna devam eder. Bir yandan Gaspıralı İsmail beyin önderlik ettiği usûl-i cedîd okulları ve onun eğitim hakkındaki görüşlerinden etkilenir, diğer yandan da Rusya Müslümanları arasında gittikçe yaygınlaşan devrimci hareketlerden etkilenir. Bu onun hayatında dönüm noktası olur ve millî meselelerle ciddi şekilde ilgilenmeğe başlar. 1902. yılında Rus sömürge yönetimine karşı mücadele etmek için Müslüman Gençlik Teşkilâtı adıyla gizli bir cemiyet kurar. Bu cemiyet Müslüman Demokratik Müsavat Cemiyeti ismini alarak çalışmalarını sürdürür. 1904. yılı sonlarına doğru arkadaşları Mîr Hasan Mevsimov, Mehemed Hasan Hacinski ile birlikte bu cemiyeti, Rus Sosyal Demokrat Fehle (işçi) Partisi’nin Bakü Komitesi içerisinde yer alan Müslüman Sosyal Demokrat Himmet (kısaca Himmet/Hümmet) teşkilâtına dönüştürür. Meşedi Azizbeyov, Neriman Nerimanov ve Soltanmecid Efendiyev gibi devrimcilerin de katıldığı bu teşkilâtın 1904-1905. yıllarında altı sayı gizlice yayınlanan ve suçlanarak dağıtılan Himmet adlı bir yayın organı vardı. (**Resulzade Mehemedemin**, 2005)

Mehemedemin Resulzade 1903 yılı 2 Mayıs’ta Şark-ı Rus gazetesinin 14. sayında yayınladığı “Saadetli Mehemededağa Huzuruna□adlı mektubu”yla gazeteçilik hayatına başlar. Tiflis’te Mehemededağa Şahtahlı’nın başyazarı ve sahibi olduğu Şark-ı Rus gazetesinin 19-20 sayılarında Mehemedemin Resulzadenin amcasının oğlu Mehemedeli ile birlikte yazdıkları “Himmet ve Gayret Vaktidir” makalelerini yayınlar. Bu makalenin esas hedefi aydınların millete karşı sorumlulukları, Kafkasya’da din bilgini yetiştirecek bir medresenin ve usûl-i cedîd eğitimi yapacak mekteplerin açılması konuları olur.

Mehemedemin Resulzade iş hayatına Bakü’de milyoner Zeynalabdin Tağıyev’in parası ile Rusça yayınlanan Kaspi

gazetesinde müretteplikle başlar. O burada gazetenin baş yazarı, bölgenin ünlü avukatı, gelecekte Azerbaycan Halk Cümhuriyeti'nin kurucularından olan Alimerdan bey Topçubaşov ve b. aydınlarla tanışmak fırsatını yakalar. Böylece gazetecilik onun gerçek mesleği olur. (<http://karabakh-doc.azerall.info/ru/azerpeople/ap034.htm>).

Mehemmedemin Resulzade daha sonra Ali Bey Hüseyinzade'nin (Turan) □ Füyûzat dergisine (1906-1907) ve Ahmet Ağaoğlu'nun yayınladığı İrşad ve Terakkî gazetelerine (1908-1909), yanı sıra sosyalistlerin Türkçe ve Ermenice yayınlanan Davet-Goç'a (1906), Himmet teşkilâtının yayın organı olan Tekâmül'e (1906-1907), (bu gazete kapatılınca yerine yayınlanan Yoldaş'a (1907) çeşitli konularda makaleleri yayınlatıyor. Mehemmedemin bu yazılarında ilgi alanının ne olduğunu açıkca belirtir ve onun ta gençlik yıllarından itibaren Rus sömürge politikasına karşı hürriyetçi ve devrimci bir tavır takındığı, sadece Kafkasya Müslümanlarının değil bütün Rusya Müslümanlarının, İran ve Türkiye'nin problemleriyle ilgilendiğini gösterir. (**Resulzâde Mehemedemin**, 2005).

Memmedemin Resulzade bunun yanı sıra Azerbaycan'da millî bilincin, sosyal ve kültürel hayatın gelişmesinde önemli etkisi bulunan Sefa, Necat, Edep Yurdu, Cemiyet-i Hayriyye gibi derneklerde görev alır, bir süre Terakki' gazetesinin, 1908'de geçici olarak İrşad □ gazetesinin başyazarlığını üstlenir. Öte yandan siyasal olaylarda, gösteri ve mitinglerde aktif rol alır. Josef Stalin'le tanışması da bu yıllarda kuzeni – amcasının oğlu Mehemedeli Resulzade aracılığıyla gerçekleşir. Josef Stalin'le birlikte bazı faaliyetlere girer, onu birkaç defa ölümden kurtarır. Duygusal yanlarının ve edebiyatla ilgisinin ortaya çıkmasına yardımcı olan “Karanlıkta Işıklar” (1908) ve “Nâgeân Belâ” (1908) adlı piyeslerini yazar. Bu yıllarda imparatorluğun bütünlüğünü korumakta ısrar eden, esir halkların hürriyet isteklerine karşı çıkan Rus sosyal demokratlarına olan inancını kaybetmeye başlar ve düşüncelerini değiştirerek Azerbaycan'ın ve diğer esir halkların Rusya içinde özerklik kazanması yönünde geliştirir. (**Resulzâde Mehemedemin**, 2005).

İran'a gidişinin nedeni ise devrimci aydınların, gazeteci ve yazarların tutuklanıp hapse atıldığı veya sürgün tehlikesiyle karşılaştığı dönemde Rus polisinin takibinden kurtulmak ve İran Meşrutiyet Harekatını izlemektir. Burada Himmet teşkilâtının temsilcisi ve Terakkî gazetesinin muhabiri olarak çalışır. 1910 yılında İran Demokrat Partisi'nin kurucuları arasında yer alır ve partinin merkez komitesine seçilir. İran'da yaşamasına ve Bakü'den

uzaklaşmasına rağmen yine de İran-ı Nev'de (1909) Rus hükûmetini eleştiren makaleler yazmanın yanı sıra Bakü'de yayınlanan Terakkî gazetesine "İran Mektupları" başlığıyla seri yazılar göndermeği de ihmal etmez. Onun bu iki gazetede yayınlanan yazıları İran Meşrutiyet hareketinin önemli kaynakları arasında yer alır.

İran'da emperyalizme karşı açılan meşrutiyet cephesinin ilk hedeflerinden biri Rusya idi. Bu sebeple çok geçmeden Rusya'nın askerî müdahalesiyle İran meşrutiyet hareketi kanlı bir şekilde bastırılır. Rus hükûmetinin isteği üzerine Mehmedemin Resulzade 1911 yılı Mayıs'ında sınırđı edilir. O, mücadele arkadaşı Seyit Hasan Tağızâde ile birlikte İstanbul'a giderek Ahmet Bey Ağaoğlu ve Ali Bey Hüseyinzâde ile buluşur. Kazan Türkleri'nden Yusuf Akçura ile, Ziya Gökalp olmak üzere İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin ileri gelen temsilcileriyle tanışır. Türk Ocaklarının çalışmalarına katılır. Bu çevrede tanıdığı bazı aydınlar ve özellikle Ziya Gökalp M.Resulzade'yi bir hayli etkiler. Türk Yurdu'nda ve Sırât-ı Müstakim'de İran ve İran Türkleri hakkında makaleler yazar. 1913'te Romanov hanedanının 300. yılı dolayısıyla çıkarılan genel aften yararlanarak Bakü'ye döner. (<http://www.guncelmeydan.com/pano/mehmed-emin-resulzade-t19940.html>).

Siyâsi faaliyetine dava arkadaşlarının 1911 yılında kurdukları Müsavat Partisi'nin başına geçerek devam eder. 1914 yılı Ekim'den itibaren dönemin en etkin gazetelerinden biri olan İkbâl'de yönetici ve başyazar olarak çalışır. Ertesi yıl Müsavat Partisi'nin yayın organı Açıksöz gazetesini (1915-1918) kurarak başyazarlığını yapar. Türkleşmek, İslâmlaşmak, Modernleşmek ülküsünü savunan bu gazetede Rusya Türkleri'nin kendi mukaderratını kendilerinin belirlemesi gerektiği üzerinde durur.

Mehmedemin Resulzade kendisinin de Rusya vatandaşı olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın tarafını tutar. Rus birliklerinden yardım alarak Ermeni çetelerinin katliamlarına uğradığı için Doğu Anadolu'dan kaçmak zorunda kalarak Azerbaycan, Kafkasya içlerine gelen Osmanlı tebaasına yardım kampanyasını örgütleyenlerinden ve Azerbaycan Cemiyet-i Hayriyyesi'nin kurulmasının öncüllerinden olur. 1917'de "Kardaş Kömeği" ("Kardeş yardımı") adlı bir mecmua yayımlayarak mecmuanın gelirini bu kampanya için harcar.

1917. senesi Nisan ayında Bakü'de düzenlenen Kafkasya Müslümanları kongresinde onun Rusya'nın federal bir yapıya

kavuşturulması gerektiği yolundaki teklifi benimsenir. Aynı zamanda onun 1-11 Mayıs 1917'de Moskova'daki Bütün Rusya Müslümanları Şûrası'nda her halk için toprağa dayalı özerklik teklifi kabûl edilir. Bu dönemde yayınladığı kitapçıklarla görüşlerini bütün Rusya Müslümanlarına ulaştırır. Moskova kongresinde yaptığı konuşma Ahmet Salikov'un konuşmasıyla birlikte basılır. Ancak millî istiklâl yolundaki faaliyetleri ve yazıları sebebiyle hapse atılır. (<http://www.guncelmeydan.com/pano/mehmed-emin-resulzade-t19940.html>)

Bolşevik İhtilâli'nin patlak vermesiyle 1917 senesinde hapisten kurtulur. Yine Azerbaycan'ın siyasi önderlerinden, Gaspıralı İsmail Bey'in damadı Nesibbey Yusufbeyli'nin 1917'de Gence'de kurduğu Türk Adem-i Merkeziyet Partisi'nin Müsavat Partisi ile birleşerek Türk Adem-i Merkeziyet Partisi Müsavat adını almasının ardından gerçekleştirilen kongrede başkanlığa getirilir. 1917 yılının sonbaharında Rusya'da yapılan milletvekili seçimlerinde hem Azerbaycan'dan, hem Türkistan'dan Rus parlamentosuna seçilir.

1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra Tiflis'te Türkler, Gürcüler ve Ermeniler'in katılımıyla Kafkasya'nın yönetimini eline alan milletvekillerinin kurduğu hükûmetin dağılması üzerine Azerbaycan temsilcileri Azerbaycan Millî Şûrası'nı oluşturur. Şûra başkanlığına Mehmedemin Resulzade getirilir. Azerbaycan Millî Şûrası 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilân eder. (<http://www.guncelmeydan.com/pano/mehmed-emin-resulzade-t19940.html>)

Bakü işgal altında olduğundan Gence devlet merkezi ilân edilir. Haziran 1918'de Orta Avrupa devletlerinin katılımıyla Kafkasya meselelerinin görüşüleceği düşünülen konferansta Azerbaycan'ı temsil etmek üzere İstanbul'a giden Mehmedemin Resulzade, burada yabancı devletlerin ileri gelenleriyle temas kurarak Bakü'nün işgalden kurtarılması için teşebbüslerde bulunur. O sırada Bakü üzerine ilerlemekte olan Türk ordusu ve Azerbaycan gönüllüleri 15 Eylül 1918'de Bakü'yü işgalcilerden kurtarır ve merkezi buraya taşır. M.Resulzade, Azerbaycan'a dönerek devlet başkanlığı görevine devam eder. 1919'da Müsavat Partisi'nin ikinci kongresinde yeniden parti başkanlığına seçilir. 27 Nisan 1920 tarihinde Bolşeviklerin Azerbaycan'da yönetimi ele geçirmesi üzerine Azerbaycan Halk Cümhuriyeti'nin kurucuları ülkeyi terk etmek – mühacerete gitmek zorunda kalırlar. Onlardan Feteli Han Hoysk, Hesen bey Ağayev, Nesib bey Usubbeyli terörün kurbanı olmuştur.

Mehemmedemin Resulzade ise bir süre Lahıc kasabasında saklanır ve tarihi eserlerinin bir kaçını burada yazar. Sonra Abbaskulu Kazımzade ile birlikte yakalanarak Bakü'ye getirilir ve hapse atılır. Fakat 1921. senesinde Kuzey Kafkasya'da olan Josef Stalin Bakü'ye gelir onu hapisten kurtararak Moskova'ya götürür. Josef Stalin kendisine defalarca resmî görev teklif etse de o Bolşeviklerle iş birliği anlamına gelebilecek her türlü faaliyetten uzak durar; sadece Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde Türkçe ve Farsça dersleri vermeyi kabul eder.

Mehemmedemin Resulzade ilmî araştırmalar yapma bahanesiyle 1922 yılının başlarında Leningrad'a gider. Bakü'de yer altı faaliyetlerini sürdüren Müsavat Partisinin kararı ile o, Finlandiya'ya kaçırılır. Bir ay kaldıktan sonra Fransa'ya gider, 1922 yılının yazında oradan İstanbul'a gelir. Azerbaycan'ın siyasî mültecilerinin bir çatı altında toplamaya, dergiler, gazeteler yayınlamaya başlar. (*Yurtsever Abdül Vahap*, 1962:17) Sovyetler'in baskıları sonucu 1928'de İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalır. Avrupa'ya geçerek çeşitli ülkelerde Azerbaycan davasını dünyaya açıklamaya devam eder. Rusya'nın hükümranlığı altındaki milletlere mensup göçmenlerin oluşturduğu Prometheus adlı Cemiyetin Paris'teki yayın organı "Promete" (1929-1939) ve "Kafkaz" (1932-1938) dergilerine makaleler yazar. Berlin'de onun yönetiminde çıkan "İstiklâl" (1932-1934) ve "Kurtuluş" (1934-1938) gazetelerinde, ayrıca Müsavat Bülteni'nde birçok makalesi yayınlanır. 1934'de Brüksel'de Millî Gürcistan ve Kuzey Kafkasya devlet başkanları ile Kafkasya Konfederasyonu'nu kurar. Bu dönemde Resulzade ile bazı Azerbaycan temsilcileri arasında liderlik konusunda anlaşmazlık çıkar. Şefi Bey Rüstembeyli ile Halil Hasmemmedli Mehemedemin Resulzade'ye karşı tavır almışlar. Ancak muhaceretteki Müsavatçılar'ın ekseri onu tercih edince diğerleri partiden ihraç edildi.

Mehemedemin Resulzade, değişen siyasî şartlar sebebiyle muhaceretteki Müsavat Partisi mensuplarını 1936 yılında Polonya'da toplantıya davet eder. Bu toplantıda partinin yeni programı kabul edilir ve "Müsavat Partisi Yeni Program Esasları" adıyla yayınlanır (Varşova 1936). Polonya'nın Ruslar tarafından işgali üzerine Berlin'e giderek burada arkadaşlarıyla birlikte Azerbaycan'ın geleceği üzerinde Almanlar'la yapılan görüşmelere katılır. Naziler'in Azerbaycan'ın haklarını tanıma ve istiklâlini temin etme niyetinde olmadığını görerek 1942. senesinin sonbaharında Almanya'dan ayrılır. Alman politikası hakkındaki olumsuz düşüncelerini 5 Ağustos 1943 tarihinde bir muhtıra ile açıklayarak Bükreş'e döner. Burada kendisine

Türkiye büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver yardımcı olur. 1944'te Bolşevikler'in Bükreş'e de girmesi üzerine İsviçre'ye gitmek ister, ancak vize alamaz. 1944 Ekim ayında Almanya'ya sığınmak zorunda kalır. 1947 yılının Eylül'ünde Türkiye'ye gelerek Ankara'ya yerleşir. Önce Millî Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğü'nde, daha sonra Millî Kütüphane'de memur olarak çalışır. 1949'da Ankara'da kurulan Azerbaycan Kültür Derneği'nin onursal başkanlığına getirilir. Dernek, 1 Nisan 1952 tarihinde günümüzde de yayınlanmakta olan Azerbaycan adlı dergiyi çıkarmaya başlar. Bu dergide ve daha başka yayın organlarında birçok makalesi yayınlanan Mehemmedemin Resulzade 6 Mart 1955'te vefat eder ve Asri Mezarlığında defnedilir. (<http://www.guncelmeydan.com/pano/mehmed-emin-resulzade-t19940.html>).

Mehemmedemin Resulzade ile Musa Carullah'ın İlişkileri

Mehemmedemin Resulzade ile Musa Carullah'ın savaş metotları farklı idi. Buna rağmen bir birine saygı duyarlar. Rusya Müslümanları Kongresine birlikte katılırlar.

Sovyetler'in kurucularından olan, dünyada milyonlarca insanın ölümünün, zulüm ve sefalet içerisinde yaşamasının sebepkarı Josef Stalin ile Mehemmedemin Resulzade ilişkisinden, Mehemmedemin Resulzade'nin gençliğinde Josef Stalin'i ölümden kurtarmasından çok yazmışlar.

Josef Stalin ile mülakatında "Ben halkıma azacık istiklal tadızdırdım" diyen Mehemmedemin Resulzade'yi de kurşuna dizilmekten Josef Stalin kurtarır.

"1920 yılının Nisan ayında Sovyet hükûmeti kurulduktan sonra M. Resulzade bir gurup silahtaşyla birlikte İsmayılı ilinin Lahıc köyünde kalmak zorunda kalır. Lakin orada çok kalamazlar. Yerlerini değiştirmek maksadıyla yola çıkarlar. Çok geçmeden İsmayılı ilinin Aşık Bayram köyü yakınığında hükûmet güçleri onları hapseder. Resulzade'nin ve arkadaşlarının yerini ise Lahıc köy sakini Ali Abbas bey Nesrulla bey oğlu Seferbeyov haber verir. Bu "hizmeti" için kommunistler ona çifte lüleli tüfek hediye ederler. A.Tahirzade A.Seferbeyov hakkında bilgileri ve resimleri KGB'in (Rusca Komitet Gosudarstvennyy Bezapasnost sözünün kısaltılmışıdır. MİT anlamına uygun gelir-A.Ş.H.) arşivinden elde ettiğini belirtir: "Bu olaydan bir müddet sonra A.Seferbeyov'u hapsederler. O da hükûmete sadâkatini ispatetmek için zamanında M. E. Resulzade'yi sattığını belirtir. Ben bu bilgileri A. Seferbeyov'un soruşturma zamanı verdiği ifadeden elde

ettim. Başka kaynaklarda da bu hakta bilgiler var. Lakin sonradan iz kaybetmek için onu kurşuna dizerler”. (<http://axar.az/news/7822>)

Mehemmedemin Resulzade’yi gözaltına alarak Bakü’deki Bayil ceza evine getirirler. Guzey Kafkasya’da olan Josef Stalin bundan haber tutar ve Bakü’ye gelerek Mehemmedemin Resulzade’yi Moskava’ya götürür, orada ona Milletler Bakanlığında ve Kızıl Komünistler Üniversitesinde görev vermek ister. Mehemmedemin Resulzade Sovyetlerin yaptığı politikayı kabullenemez. Moskva’da yaşadığı müddette bir kaç kez Leningrad’a gider. Moskva’da ve Leningrad’da Tatar aydınları ile görüşür, onlarla fikir alış-verişinde bulunur. Gizli Müsavat Partisinin kararı uyarınca Resulzade ilmî araştırmalar yapma bahanesiyle 1922 yılı başlarında Petersburg’a gider. (<http://www.guncelmeydan.com/pano/mehmed-emin-resulzade-t19940.html>).

Musa Carullah’ın yaratmış olduğu gizli örgütle irtibatta olan Müsavatçı doktor Dadaş Hasanzade ve Kazan Türklerinin meşhur ilahiyatçısı Musa Carullah Bigiyef Resulzade’nin Sankt-Petersburg’dan Finlandiya’ya kaçmasına yardım ederler.

Musa Carullah’ın bizce 1923’te üç ay süreyle tutuklanması sadece Berlin’de yayınlanan kitabı ile ilgili ola bilmezdi. Kitabının yayınlanması ile ilgili olsaydı gözaltına alındıktan sonra Leningraddan uzaqlaştırmak amacıyla üç yıl süreyle Moskova’ya sürülmezdi. Onun Leningraddan uzaklaştırılması İslâm Milletlerine adlı eserinin Berlin’de yayınlanması ile ilgili deyil. Gözüken o ki Sovyet KGB’si Musa Carullah’ın gizli örgütle ilişkisi olduğundan, baskı altında olanların mühacirete gitmesine yardımcı olduğundan şübhelenmiştir.

Sonuç

Sovyetlerin çöküşünden sonra arşivlerin açılması araştırmacılarımız karşısında yeni görevler oluşturur. Arşiv belgelerini, özellikle de KGB arşivlerini incelemekle birçok konulara yeniden açıklık getirmek gerekir.

Kaynakça

Бигеев Муса Яруллович, Википедия, http://ru.wikipedia.org/wiki/Бигеев,_Муса_Яруллович
Rusiya Müselmanlarının Gurultayları. Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. (2005). İki cildde, ikinci cild, Lider neşriyyatı, Bakü.

Musa Carullah Bigi, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından yayınlanan İslam Ansiklopedisi'nden alınmıştır. (İslam Ansiklopedisi, Cilt: 31; sayfa: 214).

Гасанлы Джамиль, Лидер Российских Тюрков, газета "Эхо"
<http://karabakh-doc.azerall.info/ru/azerpeople/ap034.htm>

Görmez Mehmet, Musa Carullah Bigiyef. Ankara. www.info-İslam.ru

Resulzâde Mehmed Emin (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 35, cilt 2)
(<http://www.guncelmeydan.com/pano/mehmed-emin-resulzade-t19940.html>)

Resulzâde Mehmedemin (2005). Azerbaycan Halk Cümhuriyeti Ensiklopediyası, İkinci ciltde, ikinci cilt, Lider neşriyyatı, Bakü.

Resulzade'ni Satan Adamı Siz De Tanıyın – KGB arxivinden - See more at:
<http://axar.az/news/7822#sthash.qBhMwH1P.dpuf>.<http://axar.az/news/7822>

Rüstemli Asif, (2009). Cefer Cabbarlı: hayatı ve mühiti, "Elm" neşriyyatı, Bakü.

Şamil Ali, Türk Dünyasının meşhurları, Musa Carullah Bilgi, <http://ali-shamil.tr.gg/Musa-C%26%23601%3Brulla-Biqin.htm>

Şekihanova Metanet, Musa Cerulla Bigievin kitapları hakkında, <http://www.uluturk.info/new/menu/1069/>

Yaman Ertoğrul, Bolaç A.Kamal, Esatoğlu Ahsen, (1998). Musa Carullah Bilgi (1875-1949), Türkiye'deki Türk Dünyası, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 267, Ankara. İslam Ansiklopedisi, Cilt: 31; sayfa: 214.

Yurtsever Abdül Vahap, (1952), Azerbaycan Dram Ediplerinden Cafer Cabbarlı, "Azerbaycan" dergisi, 1Temmuz, sayı 4, sah. 7-8, Ankara.

Yurtsever Abdül Vahap, (1962) Gizli "Müsavat" Teşkilatının Karakteristik Vasıfları, Milli Azerbaycan "Müsavat" Halk Partisi Bülleteni, Ankara, sayı 4, say. 15-18.